

ตำนานเชียงใหม่กับการตีความ ตามบริบทของการผังเมือง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพนันท์ ตาปนานนท์

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

nopanant.t@chula.ac.th

บทคัดย่อ

ตำนานเชียงใหม่ได้เล่าถึงการหารือร่วมกันระหว่างพญามังรายแห่งเมืองเชียงราย พญาร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัย และพญาเจ้าเมืองแห่งเมืองพะเยาในการสร้างเมืองเชียงใหม่ในปีพ.ศ.1839 ตำนานดังกล่าวได้ระบุถึงเกณฑ์การพิจารณาที่เกี่ยวกับการวางผังเมือง ได้แก่ การเลือกที่ตั้งที่เป็นชัยภูมิที่มีความปลอดภัยทั้งจากข้าศึกศัตรูและภัยทางธรรมชาติ การกำหนดขนาดของเมืองหรือจำนวนประชากรที่มีความเหมาะสม เป็นต้น การศึกษาวิเคราะห์เกณฑ์การพิจารณาต่างๆ ที่ได้ถูกนำมาใช้ในการวางผังเมืองเชียงใหม่โดยการตีความตามบริบทของทฤษฎี หลักการ และแนวความคิดในการวางผังเมืองในปัจจุบัน ย่อมจะทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาในการวางผังเมืองที่มีอยู่ในภูมิภาคนี้ของประเทศไทย ตั้งแต่ในอดีต ซึ่งเป็นผลให้เมืองเชียงใหม่มีความแตกต่างจากเมืองอื่นๆ ในภูมิภาคนี้โดยทั่วไป คือการเป็นเมืองที่ได้มีการวางผังก่อนการสร้างเมือง และด้วยเหตุผลดังกล่าวได้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เมืองเชียงใหม่มีพัฒนาการอย่างสืบเนื่องมาโดยตลอดจนเป็นเวลายาวนานกว่า 700 ปีจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : เชียงใหม่ ผังเมือง ตำนาน ภูมิปัญญาท้องถิ่น มังราย

The Chiang Mai Legend and Its Interpretations in City Planning Contexts

Assistant Professor Dr.Nopanant Tapananont

Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

nopanant.t@chula.ac.th

Abstract

The Chiang Mai Legend described the foundation of the city in A.D. 1296 (1839 B.E.), when Phaya Mengrai of Chiang Rai, Phaya Ruang of Sukhothai, and Phaya Ngam-muang of Phayao discussed about the planning and construction of the city. Most interestingly, the Legend expounded the major city-planning criteria such as strategic location both in terms of warfare and natural disasters, the proper number of population, or the ideal size of the city. The interpretations of the criteria through the perspective of recent city planning theories,

principles and concepts, will further expand our understanding of the local wisdom in city planning of the northern Thai region. This pre-construction planning made Chiang Mai distinct from other cities and towns in the region, providing a significant reason for the continuous development of the city for the past 700 years.

Keywords : Chiang Mai, City Planning, Legend, Local Knowledge, Mengrai.

ประวัติการสร้างเมืองเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่สร้างขึ้นโดยพญามังรายในปี พ.ศ. 1839 โดยในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้เล่าถึงการที่พญามังรายหลังจากที่ได้ย้ายจากเมืองเชียงรายซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำกก ลงมาสร้างเมืองเวียงกุมกามในพื้นที่ราบขนาดใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำปิงแล้ว พญามังรายยังได้สำรวจหาพื้นที่สำหรับการสร้างเมืองขึ้นใหม่ โดยได้พบพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในบริเวณที่ราบเชิงดอยสุเทพ และจากนั้นจึงได้เชิญสหายจากแคว้นแคว้นใกล้เคียงซึ่งได้แก่พญาเจ้าเมืองแห่งเมืองพะเยา และพญาร่วงแห่งเมืองสุโขทัย ให้มาร่วมหารือในการพิจารณาถึงความเหมาะสมเกี่ยวกับที่ตั้ง ขนาดและรูปแบบของเมือง โดยมีเกณฑ์การพิจารณาต่างๆ ตามที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งหากนำเกณฑ์การพิจารณาต่างๆ ดังกล่าวมาตีความตามบริบทของการผังเมือง ย่อมจะแสดงถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการสร้างบ้านแปงเมืองที่มีมาแต่อดีตได้อย่างชัดเจน

สภาพที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่

พญามังรายหลังจากที่ได้ย้ายจากเมืองเชียงรายซึ่งตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งแม่น้ำกก มาสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่เวียงกุมกามในที่ราบริมฝั่งแม่น้ำปิงแล้วเป็นเวลา 5 ปี แต่เนื่องจากเวียงกุมกามมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ลุ่มมีปัญหามากจากอุทกภัยบ่อยครั้ง พญามังรายจึงได้สำรวจหาพื้นที่ที่มีความเหมาะสมต่อการสร้างเมืองขึ้นใหม่ในบริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวว่า

“เจ้าพระยามังรายอยู่กุมกามได้ ๕ ปี ถึงปี ร่วงเหมา ศักราชได้ ๖๕๓ ตั้ว ยังมีในวันหนึ่ง พระยามังรายทรงยั่วคำออกไปทิศเหนือ ด้วยศบรวิรเป็นอันมาก ไปถึงบ้านหม่น นัยหนึ่งว่าเป็นบ้านแห่น จุآنะที่นั่นควรจักสร้างเวียงว่าอัน ยังอยู่ที่นั่น ๓ คีนตุนิมิต ผืน หันคนผู้หนึ่ง มาบอกว่าอยู่ที่นี้มีท้าวพระยามียศมากนัก เท่าว่าไว้ชาวของสมบัติด้ายว่าอัน เจ้ามังรายป่อยย้ายไปทิศเหนือ หันที่ควรสร้างเวียง จึงยังนอนที่นั่น ๓ คีน คนทั้งหลายสร้างเรือกลมาล้อมรักษาเจ้ามังราย ลวดได้ชื่อว่าเชียงเรียกต่อเท่าบัดนี้ เจ้าอยู่ที่นั่น ๓ คีน ป่หันนิมิตอันใด ข้าแอ่วไปในราวปีหนึ่ง ลวดได้ชื่อว่าเชียงตมนั่นแล เจ้าก็คีนมายังกุมกาม หันต้นลานต้นหนึ่งใหญ่หนัก จึงเข้ายังร่วมลานต้นนั้น ลวดได้ชื่อว่ายังพัก คือว่าเชียงลานก็ว่าแล”

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2514: 25)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ถึงการที่พญามังรายทำการสำรวจสภาพพื้นที่บริเวณต่างๆ และแต่ละบริเวณที่ได้พิจารณาในเบื้องต้นว่ามีความเหมาะสมได้มีการปักค้างแรมเป็นเวลา 3 คีนเพื่อการสังเกตตุนิมิตซึ่งรวมถึงความฝันซึ่งเป็นสิ่งที่มีการให้ความสำคัญและได้มีการตีความหมายกันอย่างกว้างขวางในอดีต อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกนึกคิดเป็นสิ่งที่คนในอดีตให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ถึงแม้จะไม่สามารถอธิบายถึงเหตุผลแต่ก็เป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไป นอกจากนี้เป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปว่าชื่อบ้านนามเมืองต่างๆ มักโยงเข้าหาเรื่องราวในตำนานเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของบ้านเมืองที่ได้มีการอ้างถึงนั้น

นอกเหนือจากการสำรวจพื้นที่โดยทั่วไปแล้ว การเลือกที่ตั้งของเมืองยังได้พิจารณาถึงสภาพพื้นที่ที่มีความเหมาะสม ทั้งในด้านความอุดมสมบูรณ์ของสภาพทางธรรมชาติ ความปลอดภัยจากภัยทางธรรมชาติ และความ เป็นชัยภูมิที่มีความได้เปรียบหากถูกรุกรานจากข้าศึกศัตรู โดยข้อความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวไว้ดังนี้

“เจ้าคินมาอยู่กมกมหมตฤทธูหนาวแล้ว เจ้า มังรายก็ทรงช้างมงคลตัวประเสริฐมีหมูโยธา แวดล้อมเป็นบริวาร ไปแคว่เลียบตีนดอยอูซุ บัดดา คือว่าดอยสุเทพ ก็หื้อพรานป่าทั้งหลายไปไล่ป่าไล่เนื้อตามตีนดอย เกี่ยวออก ทิศวันออกตามราวป่า ก็ไปพบป่าเลาลอมคา ที่หนึ่ง เป็นที่อัจริยะ ภายนอกแห่งลอมคา เป็นอันหมดไล่เป็นทุ่งราบเพียงยี่งัก พระยา เหลือบไปก็ชี้หั้นลอมคาน้อยหนึ่ง อยู่ ภายในที่นั้นเล่า ถัดลอมคาน้อยนั้นออกมา เป็นเป็นคุ่มหมามใหญ่หน้อย เป็นถ้อยเป็นชั้น แน่นหนายิ่งนัก ในท่ามกลางลอมคานั้น เป็น ช่วงราบเพียงประกอบด้วย หยุ่มวยคำมา่น คำไทยว่าหม่ามุงกระต่าย เกี่ยวแวดล้อมกุก กล้าทุกฝ่าย ควรระเมาเอาใจมากหนัก ในขณะที่ นั้นพานเผือก ๒ ตัวแม่ลูกออกจากป่าลอมคา เพื่อจักไปหากินเหยื่อ ก็ฝ่าออกมาท่ามกลาง หมูหมาและคนทั้งหลายอันมาก แล้วก็ยืนอยู่ อว้ายหน้าอว้ายหลัง ผ่อหมู่คนและหมาทั้งหลายหน้อยหนึ่ง แล้วก็ขึ้นเข้าไปในลอมคาที่ นั้นดังเก่า ส่วนว่าหมาทั้งหลายแล่นไป แวดล้อมอยู่บ่อาจจักเข้ากัดเนื้อตัวนั้นได้ เมื่อนั้นเนื้อตัวนั้นได้อยู่ที่ชัยภูมิ บังเกิดทีฐิ มาณะบ่มีความเกรงขามหย้านกลัว ก็เข้าแล่น ออกมาหาหมา หมาทั้งหลายก็กลัวแล่นหนี บ่อาจจักขบยั้งพระยาเนื้อตัวนั้นได้ พรานป่า ทั้งหลายหันอัจริยะฉนั้นจึงมาไหวเจ้า มัง ราย เจ้ามังรายก็ชี้ข้างเข้าไปในที่นั้น ปล่อย หมมาไล่เข้าไปในลอมคาที่นั้นแล้ว พานทั้ง ๒ ตัวนั้นก็บ่เชิงบ่กลัว แล่นออกมาต้อนรับหมา หมาก็แล่นพ่ายหนี บ่อาจจักขบยั้งพระยาเนื้อ ๒ ตัวนั้นได้สักตัว เจ้าพระยา มังรายหันอัย อัศจรรยนัก ว่าแต่กูมาแคว่หาที่อันจักตั้งเวียง

ก็หลายแห่งแล้ว บ่พบสักแห่ง จึงมาพบที่นี้ เป็นชัยภูมิควรสร้างเวียงกรมที่นี้ หื้อเป็นชัย นครควรแลในที่ลอมคานี้ กูจักตั้งคุ่มวัง มณเฑียรหอนอนได้อยู่หื้อทรง หื้อเป็นสุข สวัสดิ์แล ว่าอัน

แล้วเจ้ามังรายก็หื้อเอาหน้างเข้าแวดกลางจับ ยับเอาพานเผือก ๒ ตัวด้วยสวัสดิ์ แล้วหื้อเอา ไปทิศเหนือ จิมใกล้น้ำแม่หยวก หื้อแบ่งลำเวียง ล้อมพาน ๒ ตัวนั้นไว้ ลวดได้ชื่อว่า เวียงพาน ต่อเท่าบัดนี้แล

เจ้ามังรายจึงทำงานว่า ในกาลภายหลัง เมื่อ อันนี้ จักมีพระยาแม่ลูกอยู่เสวยราชสมบัติ สืบไปไหม้แล ว่าอัน แล้วพระยามังรายจึง หื้อหาแสนเฒ่าเฒ่าเมืองมาพร้อมทุกคน บอกนิยายอันหมาไล่พานเข้าลอมคา แล้ว พานแห่มานั้นหื้อเฒ่าแก่ทั้งหลายได้ยินทุกคน แล้วถามเขาว่า ในที่นี้สู้รู้ข้าว่าเป็นชื่อ อย่างฤชา เข้าไหวพระยามังรายว่า สู้ข้าทั้ง หลายได้รู้สืบมาว่า เหล่าคาสวนขวัญเป็นที่ อยู่ที่ตั้งแห่งท้าวพระยาทั้งหลายมาแต่ก่อน กันรุ่งปีไหน พานเนื้อ ๒ ตัว แม่ลูกลูกแต่ป่า ใหญ่มาอยู่ที่ชัยภูมินี้ พาน ๒ ตัวแม่ลูกเป็น สัตว์ตัววิเศษจึงแพ่หมาเมื่ออันตาย”

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2514: 25-26)

จากข้อความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ข้างต้น จะเห็น ได้ถึงข้อพิจารณาเกี่ยวกับความเหมาะสมต่อการเป็นที่ตั้ง ของเมือง ทั้งจากสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ราบ และการเป็น พื้นที่ที่มีสัตว์กินพืชอาศัยอยู่ ย่อมเป็นพื้นที่ที่มีความอุดม สมบูรณ์ด้วยพืชพรรณ และด้วยสัญญาติญาณของสัตว์ตัว แม่ที่มีต่อการปกป้องลูกของตัว ย่อมเลือกหาพื้นที่ที่มี ความปลอดภัยทั้งจากภัยทางธรรมชาติและภัยจากสัตว์ ดุร้ายหรือสัตว์ที่กินเนื้อ พื้นที่ดังกล่าวจึงมีความเหมาะสม ต่อการเป็นพื้นที่การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ด้วยเป็นพื้นที่ที่ มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีความปลอดภัยทั้งจากภัยทางธรรมชาติ และภัยจากสัตว์ดุร้าย อย่างไรก็ตาม การที่แม่สัตว์ต่อสู้ กับฝูงสุนัขล่าสัตว์ได้อย่างมีชัยชนะ ถึงแม้ว่าจะสามารถ

อธิบายได้ด้วยสัญญาตีความการปกป้องลูกของตัว แต่ก็ได้ถูกใช้ในการตีความหมายอันเป็นมงคลให้แก่ผู้ปกครองบ้านเมืองที่จะตั้งอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ต่อไปในอนาคต

ทั้งนี้ การพิจารณาความเหมาะสมของพื้นที่การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวข้างต้น จะใช้ในการกำหนดที่ตั้งของวังที่เป็นที่ประทับของเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งหลังจากที่ได้กำหนดที่ตั้งของวังแล้วจึงได้กำหนดขอบเขตและขนาดความกว้างยาวของเมืองโดยให้วังตั้งอยู่ตรงกลาง ดังข้อความตามที่ได้ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

“เจ้าพระยามังรายได้อินค้ำอันนั้นแล้ว ข้าเร่งมีความยินดีมากนักกว่าจักตั้งราชมณเฑียรแห่งตนที่อันเป็นชัยภูมิอันนั้นแล เจ้าพระยามังรายเข้าตั้งที่ชัยภูมิในวันเดือน ๗ ออก ๘ ค่ำ วันพฤหัสบดีไทยกตได้ ติถิ ๘ ตัว อินทาทิติ ๓๐ ตัว พระจันทร์เสวยนักษัตรฤกษ์กัต ตัวถ้วน ๗ ชื่อ บุณณรวสุตฤกษ์ทอาโปราศี ยามแต่รุ่ง ๓ ลูก อินทาลาย ๒ บาทรน้ำ ไร่ ลักนาในมื่นอาโปราศี ยามศักราชขึ้นวันพฤหัสบดี ศักราชขึ้นแถมตัวหนึ่ง เป็น ๖๕๔ ปีแต่สี่แล

กันว่าเจ้ามังรายย้ายเข้าราชวังที่ชัยภูมิแล้ว ก็หื้อตั้งบ้านเมืองใหญ่ทั้งหลายมากนักตามคำเขาร้องเรียกว่าบ้านต่ำบ้านสูง ต่ำคำมานว่าเมียงจรรยาว่าอันแล ที่เจ้าพระยามังรายมาตั้งอยู่ที่นี่ มีหนวันออกเฉียงเหนือแห่งชัยภูมินั้น เรียกชื่อว่าเชียงหมั้นแล ที่อันนั้น จอมแควนพระยาที่ออกชุกกันแล้วทางไปทิศหนวันออก ลวดได้ชื่อว่าเชียงถางต่อเท่าบัดนี้

เจ้าพระยามังรายร่ำเปิงว่าถูกจักตั้งเวียงในฐานที่นี้ ก็ควรรำมาเอาใจแก่แล ทิศวันออกแจ้งเหนือก็เป็นหนองอันใหญ่ เป็นที่ช้าง ม้า วัวควายลงอาบน้ำกินดินน้กแล เจ้าก็เรียกหามายังช่างไม้ทั้งหลายมาแล้วก็หื้อถากตะเข้ซ้อมไม้ทั้งหลายมากนัก ก็หื้อสร้างแปงหอโรงช้าง โรงม้าทั้งหลาย และหอประตู จักสร้างเวียงอันใหญ่ จักเอาชัยภูมิไว้ท่ามกลางสายคือเมือง ว่าอัน ก็หื้อซุดคือ และจักตั้งก่อ

เวียงและด้าน ด้านละ ๓๐๐๐ วา ว่าอันพระยาข้าร่ำเปิงว่าถูกจักสร้างบ้านแปงเมืองอันใหญ่แท้ ควรจะไปเชิญเอาพระยาจำเมืองพระยาร่วงอันเป็นสหายภูมาควรแล ว่าอัน ก็ใช้ให้ไปเชิญเอาสหายตนคือ พระยาจำเมืองพระยาร่วงมานั้นแล”

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2514: 26)

ในการพิจารณาร่วมกันระหว่างพญามังราย พญาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพญาร่วงแห่งเมืองสุโขทัยที่ได้เดินทางมาตามคำเชิญของพญามังราย ได้มีข้อพิจารณาเกี่ยวกับความเหมาะสมด้านที่ตั้งของเมืองตามที่ได้ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

“คืนพระยาทั้งสองมาถึงแล้ว ก็เอากันตั้งแบ่งวินัยคือสนามที่ใกล้แห่งชัยภูมิ เพื่อหื้อเป็นที่พร้อมเพรียงกับด้วยกัน พระยามังรายก็มาพร้อมกับพระยาทั้งสอง แล้วยก่าว่า ในฐานะที่นี้มีฟานเผือกสองตัวแม่ลูกอยู่ในลอมหญ้าคา ที่นี้แม่นหมาและคนทั้งหลายบ่อาจจักกระทำร้ายได้ เป็นชัยภูมิอันวิเศษแท้แล ข้าก็มักใคร่สร้างเวียงที่นี้ เอาชัยภูมิไว้ท่ามกลาง ตั้งชัยภูมิไปทางเหนือวันตกวันออกและพันวา เป็นด้านละ ๒๐๐๐ วา ข้าร่ำเปิงฉนี้ จึงหาสหายเจ้าทั้งสองมาเป็นที่เล็งสติมิควรบ่ควรเป็นฉนี้ใด เอาสหายเจ้าทั้งสองเป็นที่พิจารณา ว่าอัน

...

ในขณะนั้น ยังมีหนูเผือกตัวหนึ่งใหญ่เท่าตุ้มเกวียน มีบริวาร ๔ ตัว ลูกแต่ชัยภูมิออกไปวันออกเฉียงใต้ เข้าสู่สูงอันหนึ่ง ในต้นไม้ผัดเรียด ไม้หนึ่โครทก๊ว เป็นคำมานว่าไม้พียงยอง บ่ไกลแต่ชัยภูมิเท่าใดนัก พระยาทั้งสามหันหนูเผือกเป็นอัจริยะ จึงพร้อมใจกันเอาเข้าตอกดอกไม้ไปบูชาพระยาหนูที่ได้ต้นนี้โครท ด้วยเข้าตอกดอกไม้อันใส่ไถลคำแล้วก็หื้อล้อมรักษาหื้อดี ลวดปรากฏเป็นไม้เสื่อเมือง มาต่อเท่าบัดนี้แล

พระยาทั้งสามที่อวดแคว้นที่จักตั้งเวียง เอาเชือกเชิงดูรู้ว่าแผ่นดินสูงวันตกหลังวันออกมี

เดชะเป็นชัยมงคลอันมากนัก พระยงำเมือง และพระยาร่วงกล่าวกับพระยามังรายว่า ดูราเจ้าสหายเรา พร้อมกันสร้างเวียงตั้งเวียงที่นี่ เพื่อข้าหั้นชัยมงคล ๗ ประการ ดังนี้ อันแต่ก่อนเราได้นิสืบมาว่ากางเขมือสองตัว แม่ลูก ลูกแต่ป่าใหญ่หนเหนือ มาอยู่ชัยภูมิที่นี่ คนทั้งหลายย่อมกระทำบูชาเป็นชัยมงคลปฐมมาก่อนแล อันหนึ่งว่าพานเขมือสองตัวแม่ลูกมาอยู่ชัยภูมิที่นี้รับมาหามาทั้งหลายพ่ายหนีป้อาจจกจึงได้สักตัวเป็นชัยมงคลถ้วนสอง อันหนึ่งเล่าเราทั้งหลายได้หันหนเขมือกับบริวาร ๔ ตัว ออกมาแต่ชัยภูมิที่นี้เป็นชัยภูมิอันถ้วนสาม อันหนึ่งภูมิจานที่เราจักตั้งเวียงนี้สูงวันตกหลังมาวันออกเป็นชัยมงคลอันถ้วนสี่แล อันหนึ่งอยู่ที่นี้หันหน้าตกแต่อุซุปัตตาตอยสุเทพมาเป็นแม่น้ำไหลขึ้นไปหนเหนือ แล้วไหลตะไปหนวันออก แล้วไหลไปใต้ แล้วไหลไปวันตกเกี่ยวเวียงกุมกาม แม่น้ำนี้เป็นนครคุณเกี่ยวเมืองอันนี้เป็ชัยมงคลถ้วนห้า แม่น้ำอันนี้ไหลแต่ตอยมาที่ขุนน้ำ ได้ชื่อว่าแม่ข่าไหลเมื่อวันออกแล้วไหลไปใต้เทียบข้างแม่ปิง ได้ชื่อว่าแม่โตต่อเท่าบัดนี้แล อันหนึ่งหนองใหญ่มีวันออกเฉียงเหนือแห่งชัยภูมิได้ชื่อว่าอิสานราชบุรี ว่าหนองใหญ่มีหนอิสาน ท้าวพระยาต่างประเทศจักมาบูชาสักการะมากนักเป็นชัยมงคลถ้วนหกแล อันหนึ่งน้ำแม่ระมิงค์ไหลมาแต่อย่างสรง อันพระพุทธเจ้าเมื่อยังทรมาณได้อาบน้ำตอยอย่างสรง ไหลออกมาเป็นขุนน้ำแม่ระมิงค์ ภายวันออกเวียงเป็นชัยมงคลถ้วนเจ็ดแล

พระยงำเมืองและพระยาร่วงสำแดงเหตุอันเป็นชัยมงคล ๗ ประการแก่พระยามังราย ดังนี้แล”

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2514: 26-28)

ในข้อความตามที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึงการพิจารณาความเหมาะสมของที่ตั้งรวม 7 ประการได้แก่ คาบอกเล่าว่าเคยมีกวางเขมือ 2 ตัวแม่ลูกมาอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ และเป็นที่พักการบูชาของคน

ทั่วไป การที่พญามังรายได้พบพานเขมือ 2 ตัวแม่ลูกที่สามารถต่อสู้กับสุนัขล่าสัตว์ของพราณจนได้ชัยชนะ และในขณะที่พญาทั้ง 3 กำลังพิจารณาความเหมาะสมของพื้นที่อยู่นั้น ได้เห็นหนเขมือพร้อมบริวาร 4 ตัววิ่งเข้าโคนต้นไม้โคโรธ จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ถึงข้อพิจารณาเกี่ยวกับสัตว์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ สัตว์ที่ระบุทั้งหมดเป็นสัตว์กินพืชซึ่งย่อมแสดงว่าพื้นที่บริเวณนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังปราศจากสัตว์ร้ายซึ่งเป็นสัตว์ที่กินสัตว์เป็นอาหาร บริเวณพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นที่ที่มีความปลอดภัยจากสัตว์ร้าย การที่สัตว์กินพืชเลี้ยงลูกในบริเวณพื้นที่นั้นๆ ย่อมหมายความว่าความปลอดภัยจากภัยทางธรรมชาติทั้งปวงโดยสัญชาตญาณของสัตว์ที่ต้องการปกป้องลูกของตัวเอง

นอกจากนี้ การมีพื้นที่สูงทางทิศตะวันตกและเฉียงลาดไปทางทิศตะวันออก ได้แสดงให้เห็นถึงการพิจารณาถึงความลาดชันของพื้นที่ดิน ในข้อความดังกล่าวจะสื่อถึงสภาพความเอียงลาดซึ่งหมายถึงการมีสภาพพื้นที่ที่ไม่มีความลาดชันมากเกินไป อีกทั้งยังมีทิศทางการเอียงลาดจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกซึ่งหมายถึงการลาดเอียงจากตอยสุเทพลงสู่แม่น้ำปิง ซึ่งย่อมหมายถึงทิศทางกวางไหลของน้ำจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกได้อย่างสะดวกและไม่ก่อให้เกิดสภาพน้ำท่วมขังในบริเวณพื้นที่

การมีน้ำตกไหลจากตอยสุเทพ โอบล้อมตัวเมืองไว้ ย่อมหมายถึงการที่เมืองจะมีน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความสะอาด สามารถใช้สำหรับการบริโภคของประชากรเมืองซึ่งมักอยู่อาศัยด้วยระดับความหนาแน่นที่เกินกว่าการมีสุขลักษณะที่ดี นอกจากนี้ การมีหนองน้ำใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวเมือง และปรากฏว่าเคยเป็นที่เคารพสักการะของท้าวพระยาเมืองต่างๆ มาแล้ว และขณะนั้นก็ยังเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนอยู่ ย่อมหมายถึงการมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ซึ่งน่าจะมีความเหมาะสมสำหรับการใช้ในการอุปโภค การเลี้ยงสัตว์และการเพาะปลูกที่จะสร้างผลผลิตได้พอเพียงต่อการเลี้ยงประชากรเมือง

และท้ายที่สุด การมีแม่น้ำระมิงค์หรือแม่น้ำปิงซึ่งเป็นแม่น้ำที่เกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำ ซึ่งบนเทือกเขานั้นมีลูกหนึ่งชื่อว่าอ่างสลุง ซึ่งได้มีความเชื่อถือกันว่าเป็นที่สร่งน้ำของพระพุทธเจ้า ไหลผ่านตัวเมือง จึงนับว่าเป็นมงคลแก่

บ้านเมือง อีกทั้งแม่น้ำปิงยังเป็นทั้งแหล่งน้ำและเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สำคัญโดยมีท่าแพเป็นที่การขึ้นลงและขนถ่ายสินค้าของเมือง

รูปแบบของเมืองเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่มีรูปแบบเป็นสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส ซึ่งหากเปรียบเทียบกับเมืองอื่นๆ ในล้านนา จะเห็นได้ถึงความแตกต่างอย่างชัดเจนที่เมืองอื่นๆ ทั้งหมดจะมีรูปแบบเป็นวงกลม วงรี หรือรูปทรงอิสระ (free form) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีรูปแบบเป็นวงรีหัวแหลมท้ายป้านซึ่งมักมีการเปรียบเทียบกับรูปหอยสังข์เพื่อความเป็นสิริมงคลของเมืองนั้นๆ เช่นเมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองลำปาง ฯลฯ รูปแบบดังกล่าวเกิดขึ้นจากสภาพความเป็นพื้นที่สันทรายริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถต้านทานความรุนแรงจากการไหลหลากของน้ำที่เกิดขึ้นจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูง ความแตกต่างดังกล่าวจึงเห็นได้ถึงการกำหนดรูปแบบของเมืองโดยเทียบเคียงกับเมืองอื่นๆ ที่ตั้งอยู่นอกภูมิภาคล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบโดยทั่วไปซึ่งมักมีรูปแบบเป็นวงกลม วงรี หรือรูปทรงอิสระที่ไม่ใช่รูปแบบที่เป็นวงรีแบบหัวแหลมท้ายป้าน ดังเช่นเมืองลพบุรีในที่ราบลุ่มภาคกลาง และเมืองบุรีรัมย์ในที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

เมืองที่มีรูปแบบเป็นวงรีหัวแหลมท้ายป้าน หรือเมืองที่มีรูปหอยสังข์ดังเช่นเมืองลำพูน ได้มีการกล่าวถึงใน “จามเทวีวงศ์” ซึ่งได้แต่งขึ้นโดยพระโพธิ์รังสีในปี พ.ศ. 2020 โดยได้กล่าวถึงการสร้างเมืองหรือภูมิละออหรือ เมืองลำพูนโดยฤๅษี 2 ตน ซึ่งได้แก่พระสุกกทันต์และ พระवासูเทพ โดยได้นำเอาหอยสังข์ทะเลมากำหนดเป็นรูปแบบของเมืองดังนี้

“ลำดับนั้น พระवासูเทพได้กล่าวกะพระสุกกทันต์บัณฑิตมหาฤๅษีว่า ตูราสหาย เราจักทำสัตตฐานนครนี้ให้แปดเหลี่ยม ฤๅทำให้เป็น กลม

พระสุกกทันต์จึงกล่าวว่า ตูราสหาย เราจักทำนครนี้ให้มีสัตตฐานเหมือนเปลือกสังข์ทะเล (สมุทท์ทสังข์ปต์ตสัตตฐาน)

ลำดับนั้น พระมหาฤๅษีทั้งสองนั้น ก็ถือเอาสังข์ปต์รนั้นแล้วหงายขึ้นในภูมิที่นั้นแล้วแผ่ออกไป

ก็ประเทศนั้นจึงได้มีสัตตฐานแปดสังข์ปต์รอย่างนั้น ทั้งด้านยาวและด้านกว้าง โดยรอบทั้งสิ้นแปด ๑๕๕๐ วา”

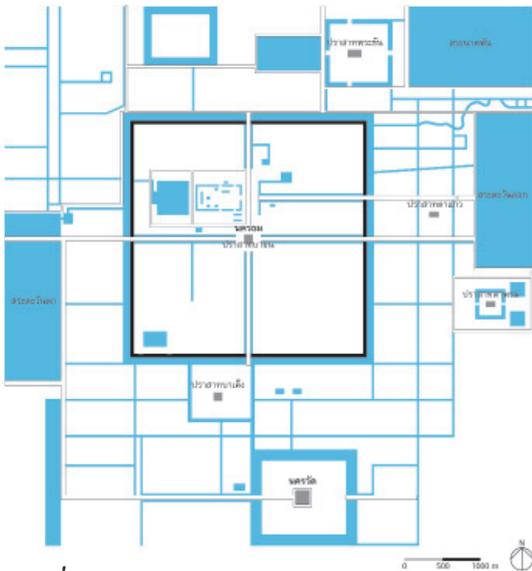
(เรื่องจามเทวีวงศ์, 2554: 68-74)

ภาพที่ 1: เมืองลำพูน

ภาพที่ 2: เมืองแพร่

ภาพที่ 4: พระนครม

ภาพที่ 5: เมืองเชียงใหม่

ชั้นปลา อาหารพร้อมทุกคนแล้ว เจ้าทั้งสอง
หื้อแต่งเครื่องบริกรรมบูชาเทวดาทั้งหลายผู้
รักษาเมือง กระทำบริกรรมบูชาแต่งเป็น ๓
โกฐาก บูชาที่ชัยภูมิอันตั้งอยู่ที่หอนอน ที่
สองบูชาเสื่อเมือง ที่พระยาหนุ่เฝือกอยู่กลาง
เวียง โกลฐากหนึ่งมาทำเป็น ๕ ส่วนไปบูชาที่
จักทำประตูทั้ง ๕ แห่ง

เจ้าพระยามังรายหื้อเสนาอำมาตย์ผู้ฉลาด
ด้วยราชกิจการแต่งก่อเวียงทั้งหลายปุนละ ๕
หมื่นคน หื้อเวียงที่ชัยภูมิ หื้อสร้างมณฑลเฑียร
หอนอน ราชวังคุ้มน้อย โรงกัน เล่ม ฉาง โรง
ช่างม้า สรรพกิจอันควรเรียกในคุ้มน้อยทุก

ประการ ยังก่อเวียง ๔ หมื่นคนหื้อเขาตาซุด
คือก่อปราการเวียงทั้งสี่ด้าน หื้อตาแรกทำ
เชื่อนประตู หื้อหื้อหื้อเรือ หื้อพร้อมซุอัน เจ้า
พระยามังรายหื้อแต่งหมู่ซุม พ่อเวียงทั้ง
หลายสัศครบพร้อมแล้วทุกประการ ก็แรก
ตั้งราชมณฑลเฑียรคุ้มน้อย ซุดคือก่อปราการ
กำแพงเวียงทั้งมวลในศักราช ๖๕๔ ตัว ปี
รวายลี เดือนแปด เพ็ญเม็งวันพฤหัสบดี
ฤกษ์กรกฎได้ ๑๖ ตัว ยามแตรใกล้รุ่ง วั
ลัคนาในเมิน อาโพราศี หื้อตั้งแรกสร้างทำ
สรรพทั้งมวล แรกซุดคือก่อปราการเวียงหน
อีสานก่อน คะหวัดหนทักซิดน แวดรอตทั้งสี่
ด้านหื้อพร้อมบ่ก่อนบ่ลุนกัน แรกตั้งกาด
เชียงใหม่ ก็ขณะยามเดียวกันนั้น

เจ้าพระยาทั้งสามก็หื้อช่างแต่งบริกรรมเป็น
๖ โกลฐาก อังกลาดธาธาเทพดาทั้งหลาย
มาอยู่รักษาที่ชัยภูมิ ที่ท่ามกลางเวียงและ
ประตูทั้งห้าวันนั้นแล เจ้าพระยาทั้งสาม
พร้อมกันสร้างเวียงธาตุท้าวปราการ คุ้มน้อย
ราชมณฑลเฑียร สัศพทั้งมวลนานได้ ๔ เดือน
จึงแล้ว บัวมูลทุกประการเจ้าพระยามังราย
ก็หื้อเล่มมทรสพ ๓ วัน ๓ คืน เลี้ยงเสนา
โยธาและคนกระทำการก่อเวียงทั้งหลายอิม
ด้วยเข้า เหล้า ชันปลาอาหารทุกคน พระ
ยามังรายและพระยาทั้งสองจึงพร้อมกันเบิก
นามเมืองว่า นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ ใน
ลอมครอันเป็นชัยภูมิตั้งหอนอนกวมที่นั้น
ลวดปรากฏว่าราชวังหอคำต่อเท่าบัดนี้แล

แล้วพระยาจำเมืองพระยาร่วงก็สั่งอำลาพระ
ยามังราย อันเป็นสหายแห่งตนแล้วต่างตน
ก็ต่างเมื่อสู่เมืองตนวันนั้นแล”

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2514: 28-29)

ขนาดของเมืองเชียงใหม่

การกำหนดขนาดของเมืองเชียงใหม่ตามข้อความตามที่ได้ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวว่

“คืนพระยาทั้งสองมาถึงแล้ว ก็เอากันตั้งแบ่ง วินิจฉัยคือสนามที่ใกล้แห่งชัยภูมิ เพื่อหื้อเป็นที่พร้อมเพรียงกับตัวกัน พระยามังรายก็มาพร้อมกับพระยาทั้งสอง แล้วกล่าวว่า ในฐานะที่มีผีพานเผือกสองตัวแม่ลูกอยู่ในลอมหญ้าคา ที่นี้แม่หมาและคนทั้งหลายบ่อาจจักกระทำร้ายได้ เป็นชัยภูมิอันวิเศษแท้แล ข้าก็มักใคร่สร้างเวียงที่นี่ เอาชัยภูมิไว้ท่ามกลาง ตั้งชัยภูมิไปทางเหนือวันตกวันออกและพันวา เป็นด้านละ ๒๐๐๐ วา ข้าร่ำเปิงฉั้นนี้ จึงหาสหายเจ้าทั้งสองมาเป็นทีเส็งสติ มิควรบ่ควรเป็นฉั้นใด เอาสหายเจ้าทั้งสองเป็นที่พิจารณา ว่าอั้น

พระยาจำเมืองว่าสหายจักตั้งเวียงแลด้านละ ๒๐๐๐ วา บ่ควรแล ว่าอั้น พระยาร่วงว่า สหายเจ้าพระยาจำเมืองว่านั้นก็หากแม่หมาแล เท้าว่าเป็นฉันทาคติเสีย ควรร่ำเปิงการสัมปติและกาลวิบัติและภายหลังบุคคลผู้มีปัญญาจักดูแควน ว่าบ่รู้ร่ำเปิงภายหลังภายหลัง จักว่าอั้นแล ภายหลังหลอนอมิตต ข้าศึกมาแหวดวัง ตั้งหากบุคคลอยู่จักเฝ้าแหนบได้ บ่อวันบ่เต็ม ก็จักยกก่อนาคตกาล และข้ามักใคร่ตั้งแต่ชัยภูมิไว้วันตก วันออกได้ เหนือปูน ๕๐๐ วาและว่าอั้น

พระยามังรายกล่าวว่าสหายเจ้าพระยาร่วงว่า นั้นดีแท้แล เท้าว่าเป็นโทสาคติเสียหน่อยหนึ่ง ก็สหายเจ้าทั้งสองนี้ ผู้ใดข้าก็บ่ละเสีย เท้าหื้อเป็นฉันทอนชอบธรรมเทอญ ว่าฉั้นนั้นแล้ว เสนาอำมาตย์ทั้งหลายเปิงใจคำพระยาจำเมืองนั้น ๓ ปูน มีปูน ๑ เปิงใจคำพระยาร่วงแควนมาก พระยาร่วงข้ากล่าวว่า สุทโธฤชี่และสุททกทันตฤชี่ ก็ยังได้ไซยเนเสมาปติอภิญญาณ มีเดชะอาณูภาพแม่จกที่อวกวางหมื่นไซยเนสนโยชน์ ก็ได้ตาย เพื่อเส็งอนาคตภัยเมื่อภายหลังแล สร้างเวียงลำพูน จึงเอาหน้าหอยควบเอาเป็นประมาณด้ายว่าอั้น

พระยามังรายได้ยินอุปเทศเจ้าฤชี่ทั้งสองสร้างเวียงลำพูน จึงร่ำเปิงดูกาลสัมปติ และกาลวิบัติ จึงว่า ข้าแก่สหายทั้งสอง ผิวว่าอั้น เราจักตั้งลงแปพันวา ลงชื่อ ๕๐๐ วาเทอะว่าอั้น แล้วพระยาทั้งสามก็มีฉันทาที่ผูกแม่หมาบ่ด้วยกันนั้นแล พระยามังรายก็ชวนเอาพระยาทั้งสองไปสู่ที่ชัยภูมิเพื่อจักแรกตั้งหลอนอนและคุ่มน้อยนั้นแล”

(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2514: 26-27)

พญามังรายมีตำริแต่แรกในการสร้างเมืองเชียงใหม่ด้วยขนาดความกว้างยาวด้านละ 2,000 วา หรือประมาณ 4 กิโลเมตร แต่เมื่อได้หรือร่วมกับพญาจำเมืองแห่งเมืองพะเยาได้ให้ความเห็นชอบ แต่พญาร่วงแห่งเมืองสุโขทัยกลับทักท้วงว่าขนาดของเมืองดังกล่าวใหญ่เกินกว่าความสามารถในการป้องกันรักษาข้าศึกศัตรู ควรที่จะลดขนาดของเมืองเชียงใหม่ลงให้เหลือเพียงกว้างยาวด้านละ 1,000 วา หรือ 2.0 กิโลเมตร พญามังรายได้เห็นชอบตามที่พญาร่วงเสนอ จึงได้ลดขนาดของเมืองเชียงใหม่เป็นด้านกว้าง 800 วา หรือ 1.6 กิโลเมตร และมีด้านยาว 1,000 วา หรือ 2 กิโลเมตร หรือโดยประมาณ 1 ใน 4 ของขนาดที่ได้กำหนดไว้เดิม

เป็นที่น่าสังเกตว่าขนาดและรูปแบบของเมืองตามที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่แรกที่พญามังรายคิดว่าจะสร้างนั้น เป็นผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างยาวด้านละ 3,000 วา หรือ 6 กิโลเมตร ซึ่งเป็นรูปแบบและขนาดที่อาจเทียบเคียงได้กับยศโรปุระซึ่งเป็นมหานครที่สร้างขึ้นโดยพระเจ้ายศโรปุระที่ 1 แห่งอาณาจักรกัมพูชา ข้อพิจารณาดังกล่าวอาจแปลความประสงค์ของพญามังรายที่ต้องการสร้างศูนย์กลางอาณาจักรแห่งใหม่ให้มีความเจริญเท่าเทียมกับยศโรปุระที่เคยเป็นมหานครที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาในอดีต แต่เมื่อพญาจำเมืองแห่งเมืองพะเยาและพญาร่วงแห่งเมืองสุโขทัยได้เดินทางมาร่วมพิจารณาการสร้างเมืองเชียงใหม่ตามคำเชิญของพญามังราย ขนาดของเมืองตามที่ระบุในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กลับมีขนาดที่เล็กลงเป็นด้านละ 2,000 วา หรือ 4 กิโลเมตร ซึ่งเป็นขนาดที่เท่ากับพระนครธมที่สร้างขึ้นโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรกัมพูชา

อย่างไรก็ตาม ขนาดของเมืองตามที่พญามังรายได้เสนอต่อการพิจารณาได้รับการคัดค้านจากพญาเงี้ยวเมืองและพญาร่วงโดยได้ให้เหตุผลถึงปัญหาความยากลำบากในการป้องกันโจรภัยจากข้าศึกศัตรู และได้เสนอให้ลดขนาดของเมืองลงให้เหลือเพียงด้านละประมาณ 900 ถึง 1,000 วา หรือ 1.8 ถึง 2.0 กิโลเมตร ซึ่งทำให้เมืองเชียงใหม่มีรูปแบบและขนาดที่ใกล้เคียงกับเมืองสุโขทัยในแง่มุมหนึ่งของเหตุผลที่ใช้ในการพิจารณา อาจมีสาเหตุมาจากการที่พญาเงี้ยวเมืองและพญาร่วงอาจนึกเกรงว่าหากเมืองเชียงใหม่มีขนาดใหญ่กว่าเมืองพะเยาและเมืองสุโขทัยแล้ว เมืองทั้งสองก็อาจได้รับภัยจากการรุกรานของเมืองเชียงใหม่ต่อไปในอนาคต

สรุป

การนำตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ในส่วนที่ได้มีการกล่าวถึงการที่พญามังราย พญาเงี้ยวเมือง และพญาร่วง ได้ร่วมกันพิจารณาเกี่ยวกับการกำหนดที่ตั้ง รูปแบบ และขนาดที่มีความเหมาะสมของเมืองเชียงใหม่เมื่อกว่า 700 ปีมาแล้ว มาสู่การตีความหมายตามบริบทของการวางผังเมืองในปัจจุบัน ได้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพิจารณาเกี่ยวกับความเหมาะสมของที่ตั้ง โดยการพิจารณาถึงสภาพภูมิประเทศ ตลอดจนพืชและสัตว์ที่สามารถบ่งบอกถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์และความปลอดภัยจากภัยทางธรรมชาติ ทั้งนี้ การพิจารณาเกี่ยวกับรูปแบบของเมืองได้มีข้อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างการเลือกรูปแบบเป็นวงรีที่มีหัวแหลมท้ายป้านหรือรูปหอยสังข์ซึ่งเป็นรูปแบบของเมืองร่วมสมัยทวารวดี กับเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบเมืองในอาณาจักรกัมพูชา ส่วนการพิจารณาเกี่ยวกับขนาดของเมืองตามการตีความย่อหมายถึงความพยายามในการรักษาสมดุลทางอำนาจของเมืองในอาณาจักรข้างเคียงอย่างชัดเจน

บรรณานุกรม

ทศพร โสดาบรรลุ. 2546. “คติการสร้างเมืองเชียงใหม่ในวัฒนธรรมล้านนา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นิจ หิญชีระนันท์. 2525. “สุโขทัยในทัศนะของการผังเมือง” ใน เรื่องของเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย.

พระโพธิ์รังสี. 2554. เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2545. ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนา ประเทศ. กรุงเทพฯ : มติชน.

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. 2514. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.